

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Гюстав Лебон як критик феномену людини соціалістичної доби:
антропологічні й естетичні аспекти»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Перегонцева Валерія Олександрівна

Керівник: Козловський Віктор Петрович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3-6
РОЗДІЛ I. Модель «соціалістичної людини» у дослідженнях Гюстава Лебона С. 7-16	
РОЗДІЛ II. Естетичні аспекти соціалізму	С. 17-23
РОЗДІЛ III. Авторитарні імплікації у сучасних медіа	С. 24-28
1. Сучасна трансформація соціалістичних ідей.....	С. 29-34
ВИСНОВКИ.....	С.35-36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 37

ВСТУП

У кінці XIX ст. у науковий та публіцистичний світ увірвався зі своїми новаторськими працями французький дослідник Гюставом Лебоном (1841 – 1931) – антрополог, соціолог та філософ. Саме йому вдалося показати ті зміни, що постали у французькому суспільстві у друг. полов. XIX ст. привернути увагу до ідей французького соціалізму, що починали набувати популярності і ваги у французькому суспільстві. І це він зробив не лише суто теоретично, а й соціологічно, аналізуючи настрої різних соціальних груп населення. Зрештою всі ці зусилля уможливили створити впливову теорію натовпу та мас. Його думки поширилися значно далі, за межі Франції. Наприклад для представників психоаналізу поняття щодо людських мас стає фундаментальним, зокрема для аналізу релігійних уявлень людства.

Питання щодо мас та інструментів впливу на неї використовувалося як підґрунтя не лише у релігійній сфері, а й в економічно-політичній системі. Це можна спостерігати у радянському суспільстві, де вельми активно оперували поняття мас, народних мас, пролетарських мас тощо.

Гюстав Лебон і справді зробив значний внесок у дослідження проблеми масовості та відходу від індивідуалізованого розуміння суспільства. Зрештою це спровокувало появу нових форм соціальної організації, що базувались на колективних формах буття. Практичне втілення ці форми буття отримали пізніше, коли були сформовані радянське соціалістичне суспільство, італійський фашизм та німецький націонал-соціалізм. Ці суспільні утворення з особливою силою засвідчили значення людських мас, масових процесів для цих форм авторитаризму і тоталітаризму.

У другій половині XX ст. ця проблематика була популяризована Ганною Арендт, Мішелем Фуко, Теодором Адорно, Максом Хоркхаймером, Зігмундом Бауманом, Хосе Ортегою-і-Гасетом та ін. вченими. Тому

актуальність теми полягає у необхідності переосмислення поглядів Гюстава Лебона, які сформувались у 1890-х роках, з тим щоб показати актуальність і дієвість його ідей для розуміння сучасного світу, розуміння масової людини, зокрема, соціалістичної людини.

Питання масової культури завдяки глобалізації вплинуло на світові процеси, а також на окремі держави, і Україна не є винятком. Втім, **стан наукової розробки проблеми** масовості та залежності мас від зовнішнього впливу медіа серед українських дослідників недостатньо досліджено, за винятком досліджень українського літературознавця, політичного діяча та публіциста Івана Дзюби. Хоча у своїх роботах І. Дзюба зосереджує увагу не на антропологічних чи психологічних аспектах цієї проблеми, а на впливі масових явищ на культурне, економічне та політичне життя. Він підіймає проблему масової культури, яка увірвалася в Україну після її тривалого знаходження в ізольованому стані у рамках СРСР, де українська культура крім того мала небагато можливостей для збереження своєї автентичності. Радянський період також досліджений в дипломній роботі задля зображення можливостей контролю над людськими масами застосовуючи мистецькі практики.

Об'єктом дослідження є дослідження Гюстава Лебона формування масового суспільства; **предметом дослідження** є людина соціалістичного суспільства, яке унаочнює масові процеси модерного світу.

Метою роботи є порівняння різноманітних історичних, економічних та культурних умов та періоди формування масової людини, зокрема, людини соціалістичного спрямування, спираючись на Лебонівські концептуальні здобутки, зокрема, проаналізувати сучасні підходи до цієї проблематики.

Завданнями дослідження є:

- проаналізувати філософський та антропологічний доробок Гюстава Лебона під кутом зору його вчення про маси, соціалістичну людину як представника саме масового суспільства;

- розглянути проблему натовпу та контролю над людськими масами у різні історико-культурні періоди – від радянських часів до сучасності;
- дослідити відмінність контролю над масами в залежності від історичних обставин і політичних умов.

Відповідно до завдань побудована **структура роботи**. У першому розділі «Модель соціалістичної людини Гюстава Лебона: психологічні та антропологічні передумови впливу соціалістичних ідей» викладено біографію Г. Лебона, що є важливим аспектом, оскільки його родина та оточення стали ключовими для аналізу мас та передумов, що стали сприятливими для наслідування соціалістичних ідей та відмови від індивідуалізму. Цей аналіз і складає основну мету першого розділу. У другому розділі «Естетичні аспекти соціалізму», спираючись на ідеї Лебона щодо психологічного формування мас, проілюстровано насадження авторитарних ідей радянськими вождями за допомогою масованої пропаганди, що широко використовувала прийоми агітаційного мистецтва. Цей розділ фокусується на доведенні тези Лебону про високу залежність мас та надійність впливу на них візуальних образів. Третій розділ «Авторитарні імплікації у сучасних медіа» має на меті дослідити сучасне суспільство під кутом зору взаємодії з медіа, особливо за умов відкритого, глобального світі. Ми також привертаємо увагу до певних авторитарних аспектів демократичного суспільства, відсутність і в цьому суспільстві повноцінної свободи, ставимо питання про можливості людини оволодіти сучасними медіа, які відіграють величезну роль у сучасному світі.

Теоретико-методологічні засади дослідження спираються на критичний аналіз та компаративний підхід за допомогою яких ми досліджуємо визначену тематику нашої роботи.

Джерельна база дослідження насамперед включає в себе основні праці Лебона, в яких змальовується соціалістична людина. Отож було використано такі фундаментальні праці: «Психологія соціалізму» (1898), «Психологія натовпу» (1895), «Натовп. Вивчення соціальної думки» (1896). Додатково було використано різноманітні сучасні дослідження проблеми,

зокрема, праці зарубіжних фахівців масового суспільства, а також тих досліджень, де аналізується людина як представник масових процесів. Звернути також увагу на ті роботи, де висвітлюється відмінність так званого «марксистського гуманізму» від того гуманістичного підходу, що його розробляв Лебон.

У своїй праці ми спираємося на роботи Семена Франка, зокрема його статтю «Достоевський і криза гуманізму», та на роботу Зигмунда Фрейда «Психологія мас та аналіз людського Я». Цікавими є роздуми Карла Юнга, викладені ним у праці «Психологія релігії: вплив на маси», де ми спостерігаємо використання ідей Лебона щодо релігії та людських мас.

Ми залучали також певні ідеї Канта, його «Критику сили судження» задля розкриття впливу естетичного фактору на формування масової людини, зокрема, «соціалістичної людини». З цією метою ми звертались до статті Арміна Меллера «Фашизм як стиль». Ефективність впливу на маси за допомогою засобів мистецтва добре висвітлено у статті Я. Левченка «Авангардизм і комунізм: що їх зблизило та роз'єднало?», а також у роботі Бориса Гройса «Gesamtkunstwerk Stalin». Вельми доцільним було звернення до праці Ханни Арендт «Витоки тоталіаризму», а також статті «Троцький та дикі орхідеї» американського філософа Річарда Рорті. В третій частині було використано працю М. Хокхаймером та Т. Адорно «Культурна індустрія», роботу Мішеля Фуко «Discipline and punish: the birth of the prison», а також дослідження Дітмара Кампера «Тіло. Насилля. Біль», Маршала Маклюена та праці інших вчених.

РОЗДІЛ І.

МОДЕЛЬ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЛЮДИНИ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГЮСТАВА ЛЕБОНА

Гюстав Лебон народився у Франції, у Ножан-ле-Ротру, Центр-Валь-де-Луар, у родині бретонського походження. Хоча освіта, яку здобув Лебон, була пов'язана із медициною, досвід роботи лікарем військового госпіталю, який він здобув під час франко-пруської війни в 1870 році, відбився на подальшому полі дослідження. Він спостерігав за поведінкою офіцерів, адже на війні, людина та її реакції на події «оголені», поведінка сформована жорсткою дисципліною та травматичними подіями.

В біографії та ряду досліджень, здійснених Лебоном, можливо навіть знайти дослідження верхової їзди на конях, психологічні аспекти яких, він запропонував використовувати при вихованні дітей та виклав у роботі «Сучасна верхова їзда та її принципи. Експериментальне дослідження» (1892).

Наукова спадщина Лебона різноманітна, тож його неможливо визначити лише як філософа. Лебон – це соціальний психолог, соціолог, антрополог, винахідник, фізик (і таке захоплення він плекав), а також військовий лікар. (Gustave Le Bon | Encyclopedia.com). Саме останній зазначений досвід став відправною точкою для наступних кроків.

Будова людської психіки та антропология стали фундаментом для філософського осмислення різних тем, провідними з яких є проблеми психології натовпу, психології соціалізму, дослідження особистості в умовах відмови від індивідуалізації суспільства.

Походження Лебона відіграє важливу роль у його зацікавленості соціалізмом, а також особливостями людини, які можуть бути сформовані за умов соціалізму. Його праці написані у 1890-х роках, тому, вочевидь, вони не

є аналізом тієї історичної ситуації з якою значною мірою пов'язана наше минуле – а це минуле було саме соціалістичним. Надалі цей психологічний портрет буде важливим для розгляду та аналізу ідей мислителя.

Соціалізм – це суспільно-політичне поняття і розглядати його слід, безсумнівно у політичних та історичних відображеннях, проте не оминаючи антропологічний аспект, адже він є так само ключовим. У функціонуванні такого агломерату слід розглянути психологічні складові впливу соціалістичних ідей. Важливою є психологічна та антропологічна складова при вивченні соціалізму, бо ці науки вивчають ті людські механізми, які формують стійкі зв'язки між людьми, стійкі, стабільні детермінанти людської поведінки. Коли ця основа потерпає від різних, інколи не очікуваних схем поведінки, то рано чи пізно все це спонукає людину, а також соціальні групи, маси людей (на що наголошував Лебон) до не системних дій, які з часом призводять до нівелювання загальноприйнятої системи. Звісно ці схеми можуть зникати не повністю, вони можуть набувати нових форм, бути менш дразливими для прийнятної поведінки. Тому Лебон переконливо доводить, що психологічні та антропологічні аспекти важливі для вивчення не лише впливу соціалістичних ідей на людство, а й тих причин, що спонукають велику кількість людей не сприймати соціалістичні ідеї.

Саме такий аналіз міститься у таких праці як: «Психологія соціалізму» (1898), «Психологія натовпу» (1895), «Натовп. Вивчення соціальної думки» (1896), «Еволюція сенсу»(1907).

Феномен людини за доби соціалізму слід розглядати комплексно, у відношенні до політики, економіки, психології, філософії та релігії. Слід розглянути філософську основу ідей соціалізму, оскільки це питання пов'язане з питанням протиставлення сильної особистості та натовпу. Саме це розрізнення стає провідним у роботах Лебона, адже у натовпі формується сприятливе середовище для соціалізму, де базовим є свідомо відмова від

індивідуальності на користь усупільненню, торжества колективних форм буття.

Яким є образ «індивіда», відштовхуючись від психології якого соціалістичним ідеям вдається досягти очікуваного результату? Перш за все, Лебон аналізує феномен паризького робітника, представника класу, який, як вважалось, є найбільшим прихильником соціалістичних ідей, завдяки прагненню до «рівності» та знищення буржуа, правлячого класу. Однак, його дослідження вказують на протилежні висновки.

Підтримка соціалістичних ідей – прагнення до руйнування існуючого порядку. Ідея, що лежить на поверхні, про те, що готовність до руйнування старого є досить сильною, коли немає чого втрачати, не є переконливою. Існує не очевидний зв'язок між різними представниками соціалістів, які по різному сприймають ці ідеї.

Отже, паризький робітничий клас є цілком законним об'єктом для розгляду. Він, насправді, є дуже важливим, навіть ключовим під час французьких революцій, які відбувалися у Парижі. Гасла революцій стосувалися підтримки робітничого класу.

Чому так званий правлячий клас несе ті ознаки натовпу, що начеб то звернуті до ідей соціалізму, на відміну від робітничого класу?

Психологічний портрет паризького ремісника, за Лебоном, досить чіткий: консервативний у своїх поглядах, зазвичай передає свою майстерність дітям як сімейну справу і виховує нащадків як ремісників. Більшою мірою байдужий до влади, йому вистачає «порядності та престижності» глави держави, підтримує якусь ідею лише йдучи за течією, не має чіткої позиції та переконання: «Ідеал у робітника якщо і є, то найменш революційний, найменш соціалістичний і щонайменше буржуазний: завжди маленький будиночок у селі, за умови, щоб десь неподалік була винна крамниця» (Le Bon, 1898/2020, с. 69).

Таким чином, перед нами виникають образи злитого в одне ціле натовпу під назвою «робітники», вони менш вразливі до зміни ідеології. Розглядаючи частину суспільства, поза правлячого класу, вразливими є «чорно робочі» працівники. Це найменш розумово розвинений та чисельний натовп, що легко приєднується до будь-якої активної маси, де присутнє спрямування до змін.

Чому на рівні із менш розвиненим інтелектуально натовпом, так званий правлячий клас виявляється одним із тих, що налаштований до ідей соціалізму? Як виявляється, інтелектуальна маса також не завжди усвідомлює ті ідеї, за які вона виступає. Про це пише Лебон у «Психології соціалізму»: «У даний час соціалістичні прагнення значно більш поширені серед буржуазії, ніж у народі. Вони поширюються з особливою швидкістю в силу простої заразливості. Філософи, літератори та артисти покійно доєднуються до руху і активно сприяють його поширенню, нічого, втім, у ньому не розуміючи» (Le Bon, 1898/2020, с. 77). Крім філософів та літераторів, Лебон виділяє і так званих «недовчених», яких називає найбільш небезпечними послідовниками соціалізму. Адже такі люди повністю відірвані від реальності в силу отримання лише схоластичних, «книжкових» знань, через це вони припадають до яскравих ідей, не маючи уявлення про їх функціонування та наслідки в реальному житті. Вони не мають контролю над самими собою та не знають як за себе відповідати. Натовп із «напівучених» – це панічний натовп. Незадоволення, яке наростає через власну нереалізованість, породжує прояв соціалізму серед певних кіл: народних вчителів, які вважають себе недостатньо поцінованими. Як зазначає філософ: «Скажемо без перебільшення, що в палаті з 50 депутатів-соціалістів знайдеться, мабуть, дюжина тих, хто знає точно, що вони розуміють під словом «соціалізм», і здатних пояснити це розумно. Навіть ті, що належать до сект, що виникли під впливом різних теорій, дорікають один одному за невігластво... Більшість соціалістів, навіть серед ватажків, — соціалісти за інстинктом; соціалізм їм є

енергійна формула висловлювання невдоволення і обурення» (Le Bon, 1898/2020, с. 77).

Наступним не очевидним підґрунтям успішного впливу ідей соціалізму на представників правлячого класу є два полярних почуття: байдужість та страх. Як пише Лебон: «Нерішуча буржуазія йде навпомацки і сподівається врятуватися за допомогою поступку, забуваючи, що це якраз один із божевільних прийомів політики і що нерішучість, світові угоди, бажання догодити всім - недоліки характеру, за які, через вічну несправедливість, світ завжди жорстоко карав, сильніше, ніж за злочини» (Le Bon 1898/2020, с. 78-79). Байдужість, у свою чергу, просто розв'язує руки представникам соціалізму, прибирає перешкоди для його масового поширення на натовп.

Одним із основних досягнень Лебона є те, що, окреслюючи класифікації натовпів, характерні ознаки тієї чи іншої групи людей, він передбачив сприятливі умови для зміни демократії, адже на існуючій натовп набагато ефективніше впливають популістські ідеї у викладі якогось яскравого лідера. Людина доби соціалізму – це лише частина душі натовпу.

Трактування людини у складі натовпу, за Лебоном, відрізняється від гуманістичного трактування Маркса і Енгельса. По-перше, Марксове поняття гуманізму можна визначити, дещо метафорично, що вочевидь постає як антигуманізм (Франк, 2004). Проте головним є те, що за Марксом людина є агресивною, де кожен вважає капітал найвищою цінністю та знаходиться в нескінченній гонитві за одержанням своєї частини багатства, або навпаки, люди, індивіди ототожнюють себе з пролетаріатом, робітниками, тобто, колективом, який нічим не володіє, у нього відсутня власність .

Лебонівський підхід до дослідження соціалістичної людини значно ефективніший ще й тому, що, у порівнянні з Марксом, демонструє наукову неупередженість, оскільки Лебон не є натхненником соціалізму і не намагається впровадити цю систему.

Лебон вказує на розподіл мас на певні соціальні групи, визначає психологічні передумови їхнього формування, що уможлиблює становлення «соціалістичної свідомості», яка плекає ідеї соціалізму. Французький вчений показує за яких передумов людина, як носій цієї свідомості, може стати базовою антропологічною даністю суспільства, масового суспільства. В той час як для Маркса, вочевидь, соціалізм є найкращим станом для людства у порівнянні з капіталізмом, який є необхідним етапом розвитку індустріальної потуги людства. Таким чином, дослідження Марксом соціалістичної людини, це, більшою мірою, «корекція» антропологічних та психологічних передумов існування «суспільної людини» відповідно до марксистських філософських ідей: «Що відрізняє марксизм, на думку тих із нас, кого називають аналітичними марксистами, так це відданість суспільству спільної власності та рівності» (Cohen. 1980, с. 29).

Маркс є безперечно важливою фігурою для вивчення людини доби соціалізму, проте його дослідження людини має менш незалежний та об'єктивний характер, у порівнянні із Лебоном. Марксистська теорія також вивчала людство як масу, проте теорія Лебона є більш переконливою. Його ідеї підтримували не лише критики соціалізму, а й його послідовники, наприклад, К. Каутський. До його ідей звертались Ж. Сорель і Р. Міхельс.

Виділення Марксом надає натовпу риси спрямованості, зводячи кожного індивіда до елемента маси. Незважаючи на те, що Лебон вивчав натовп, він робив це спираючись на вивчення природи індивіда та невеликих людських об'єднань. Таким чином, порівнюючи йому вдалося виявити загальний «трансовий» стан натовпу, який крім цього був «підживлений» загальною нестабільністю Франції у XIX столітті, і зокрема подіями паризької комуни у 1871 році, через 4 роки після якої виходить праця «Психологія натовпу» (1875).

Не було розподілу мас на «свідомий» та «не свідомий» пролетаріат, до якого вдавались деякі прихильники марксизму, і це важливо враховувати. І

хоча, як вже було згадано раніше, деяку частину пролетаріату певний час стримувала консервативність, соціалізм, його ідеї залучаються масовою свідомістю, натовпом¹.

Народ – це співробітництво індивідів, а натовп - злиття індивідів із втратою суб'єктності кожного. Ключовий момент полягає в тому, що інтелектуальні можливості натовпу – це не «об'єднання інтелектів» до найвищого рівня, а навпаки - загальне зниження до «найдурнішого» рівня. Те саме стосується моральних якостей, здатності до самоконтролю. Як писав з цього приводу Лебон: «Щойно кілька індивідів зберуться разом, вони вже можуть скласти натовп, навіть у тому випадку, якщо вони – видатні вчені. Іноді вони все-таки набувають всіх властивостей натовпу по відношенню до всього, що виходить за межі їх спеціальності. Здатність спостереження та критики, що існують у кожного з цих учених окремо, одразу зникають у натовпі» (Le Bon, 1895, с. 198).

Отже, в залежності від соціокультурних умов Лебон аналізує маси та з'ясовує ті передумови, що роблять маси здатними наслідувати ідеї соціалізму. Важливим при цьому є аналіз психологічної складової, про що ми згадували вище, і що детально викладено у його трактаті «Психології народів та мас». Лебон зазначає, що вивчати психологію натовпу можна точки зору того, як і чому соціалістичні ідеї привернути увагу натовпу. Адже сила мас стала настільки великою, що керувати ними за допомогою звичайних моральних і навіть правових правил стало вельми складною справою. Лебон зазначає: «Свідома особистість зникає, причому почуття та ідеї всіх окремих одиниць, що утворюють ціле, іменоване натовпом, приймають один і той же напрямок. Утворюється колективна душа, що має, звичайно, тимчасовий характер, але й певні риси. Зібрання в таких випадках стає тим, що я назвав би, через брак кращого вираження, організованим натовпом або натовпом

¹ Відомо, що Маркс пов'язував антигуманність із «одержимістю» буржуа капіталом. Водночас варто зазначити, що натовп та психологія натовпу не привернули увагу ні Маркса, ні його послідовників. Тому ці феномени залишились мало дослідженими.

одухотвореним, що складає єдину істоту і підкоряється закону духовної єдності натовпу» (Le Bon, 1895, с. 176).

Досліджуючи психологію натовпу, Лебон вивчає «колективну душу», виявляє, що для такої душі важливим елементом є несвідоме, адже як тільки ідеї стають елементом несвідомого, вони залишаються там надовго. В цьому полягає проблема стійкості цивілізацій, але саме завдяки цій обставині соціалізм має великі шанси на перемогу. Тож, психологія вибору людиною соціалізму проста: соціалізм являє собою абстрактну ідею, висловлену таким собі «апостолом» віри, і варто лише підібрати декілька таких «апостолів», щоб отримати стійку довіру людини. Натовпу важливо мати справу з абсолютною істиною. Хоча, приклад, якщо запитати французького представника інтелігенції про його очікування від соціалізму, чи простого робочого, їх відповіді будуть відрізнятися, вони по різному будуть бачити майбутнє «ідеальне суспільство». Як підкреслював французький вчений, для робітників таке суспільство повинно мати таку державу, де будуть забезпечені «величезні пірамідами сосисок з кислотою капустою та нескінченним числом келихів пива» (Le Bon, 1895, с. 128). Сенс очікувань цих соціальних груп залишається спільним, вони вельми ідеалістичні, спрямовані до абсолютного та вельми не реалістичного соціального порядку.

Таким чином, соціалістичні ідеї утворювали в свідомості людей картину окремої, ідеальної реальності, і як вже було згадано раніше, соціалізм можна було розглядати як релігію, оскільки поширення соціалістичних ідей значною мірою мало спільні риси з релігійними рухами. Період поширення марксистських ідей та торжество комунізму охопив багато сфер інтелектуальної діяльності. Поява психоаналізу Фрейда майже співпадає із поширенням комунізму. І як комунізм, психоаналіз вплинув на послідовників, які також підтримують ідею Лебона щодо всеосяжного впливу релігії на людину та цивілізацію. Наприклад, Вільгельм Райх - психоаналітик і марксист, прагнув втілити на практиці фрейд-марксистський синтез.

Психоаналіз варто згадати за тією причиною, що, головними засадами роботи «Психологія мас та аналіз людського Я», Фрейда є зіставлення механізму потреби мас у релігії і у вожді. На основі цього можливо розглядати комунізм як релігію, оскільки механізм порівняння є спільним. Найяскравішим є порівняння із християнством. У християнстві присутній образ Христа, який закликає до любові, що робить усіх віруючих рівними між собою, братами і сестрами. У комунізмі фігурує вождь. Однак важливою відмінністю є відсутність у комунізмі братерської любові, як у християнстві. На справді у комунізмі любов замінюється заздрістю. Наступним спільним тезисом є наявність ілюзорного абсолютного авторитету – як у християнстві, так і в комунізмі. Проте у комунізмі цей авторитет перетворюється на фанатичний культ, що вочевидь уподібнює комунізм з релігією, хоча й протилежну християнській релігії – так би мовити – анти християнську релігію.

Ідеї Лебона щодо релігії продовжив Карл Юнг у своїй праці «Психології релігії: вплив на маси», де автор психології «колективного несвідомого» дослідив процес формування образу праотця, який замінує вождя.

РОЗДІЛ II.

ЕСТЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗМУ

Як відомо, Кант розглядав естетичні судження відокремлено від засад моральності. У естетиці діють не раціональні принципи чи принципи емпіричного дослідження, а принципи, що діють у сфері суджень смаку, а відтак, феномен краси не дотичний до морального імперативу, що й дозволяє розглядати мистецьку творчість як таку сферу людської діяльності, яка не обмежується моральними імперативами.

Розгляд питання щодо естетики соціалізму варто розпочати з аналізу німецького варіанту соціалізму, а саме – німецький націонал-соціалізм. Аналіз естетики націонал-соціалізму, а також радянського соціалізму та італійського фашизму тісно пов'язаний, як зазначав Армін Молер, з «холодним аналізом холодного стилю». А. Молер визначає естетику як відмову від дійсного підходу, підпорядкування абстракції та певній «системі». Ототожнення мистецтва (в широкому значенні) з «моральним рішенням» підпорядковує мораль певному стилю.

Підстава розглядати націонал-соціалізм, радянський соціалізм та фашизм, як певний естетичний феномен цілком можливий, бо естетика - це чуттєве сприйняття й оцінка образів і знаків, що викликають відчуття задоволення або не задоволення. Тож, розглядаючи естетичні риси націонал-соціалізму, Армін Молер виділяє «тяжіння до поєднання романтизму та класицизму», що відрізняє його від фашизму, що «нерозривно пов'язані з авангардом і модернізмом» (Mohler, 1973, с.38).

Розрізнення будується на контекстуальному рівні, адже в націонал-соціалізмі та радянському соціалізмі передбачалась спрямована жорсткою дисципліною планомірна побудова нового суспільства за певним планом та єдиним, визначеним зразком, що, зрештою, вело до тоталітаризму.

Для соціалізму, побудованого в СРСР, характерна індустрія «масового придушення» будь-якого спротиву, акцент на героїчному «будівництві нового світу» і націоналізація засобів виробництва.

Контраст із фашизмом, який хоч і не є темою мого дослідження, все ж, є важливим питанням. Адже порівняно з його персоналізованим стилем, насправді тоталітаризмом у чистому вигляді, хоча і не здається таким завдяки спробам «лівих спеціалістів» його якимось модифікувати.

Армін Молер зазначав, що «стиль мислення Гайдеггера – це безумовно одна з варіацій фашистського стилю: лаконічність, холодність, зверненість до таємничої метафізики, що відкривається у досвіді Ніцше» (Mohler, 1973, с.38). Фашизм – це авангард. Проте у дослідженні Молера, він є прямою протилежністю соціалістичній ідеології, і все ж, наявні деякі спільні риси.

По-перше, утопізм став тим наріжним камінням, що на початкових етапах вивів авангардистів та соціалістів на одну площину застосування спільних інструментів. Звернення до робіт художників-авангардистів було стратегічним ходом, адже вони були активними, спрямованими на нові зміни, пошуки нового суспільного устрою. Авангардисти вбачали у технології лише позитивні риси, не пов'язували технологічні успіхи з маніпуляціями, смертями, тотальним контролем, що стало очевидним після 1917 року.

На мистецтво було багато що покладено, тому успіх мистецтва, завдяки зверненню авангардистів до широкій людських мас, спрацював досить переконливо. Митці намагалися бути поряд з народом, масами, використовуючи для цього прийоми примітивного мистецтва, різноманітні символи, що легко відгукувалися у свідомості мас. Наприклад, воно звертали на вивісок, написів та малюнків на парканах, листівок, ярмарковий кінематограф і спорт (Левченко, 2017).

Якщо згадати радянський соціалізм, то варто мати на увазі, що він також розкривається у своєму, так званому, стилі. Для ілюстрації досліджень

Лебона, важливо детально розглянути естетичні засади радянського соціалізму та його вплив на маси. Наприклад, червоний прапор, запозичений радянською владою у французьких представників соціалізму. Зокрема, червоний прапор використали революціонери Паризької комуни. Цей прапор був одним із небагатьох символів, що об'єднував представників французького соціалізму та радянського суспільства.

Ми згадали червоний прапор, як відправну точку «натхнення» радянської соціалістичної влади, оскільки червоний колір був провідним, проте символи, які він перманентно об'єднував були набагато більш концентрованими та «жахаючими», оскільки цей прапор символізував невпинну працю і боротьбу великої кількості людей за свої соціалістичні ідеали.

Комуністична партія спиралася на марксизм. Марксизм це не лише суспільство з певним чином організованою економічною та політичною структурою, марксизм потребує тотального впливу, а для цього шукає «найбільш конкретного розуміння окремих класових груп, типових особистостей та явищ, характерних для суспільства у всіх його верствах та гранях» (Левченко, 2017). Саме тому важливим елементом впливу є мистецтво.

Соціалістичний реалізм був покликаний створювати пафос оптимізму з метою ідеалізації комунізму. Він був безпосередньо пов'язаний з робітничими рухами та з поширенням соціалістичних ідей. Його іншою назвою був «Стиль Сталіна», що було зазначено в книзі 1987 р. «Gesamtkunstwerk Stalin» німецького мистецтвознавця Бориса Гройса. Дослідник щодо цього зазначав: «Сталінська епоха здійснила головну вимогу авангарду про перехід мистецтва від зображення життя до її перетворення методами тотального естетико-політичного проекту» (Groys, 1988, с. 38).

Соцреалізм акцентував увагу на певних «точках» свідомості, підносячи народні принципи до перманентного оспівування соціалістичного ладу.

Лебон зазначав, що маси дуже податливі до впливу, постійно блукають на межі несвідомого і схильні мислити образами. Маси переповнені внутрішніми «бурхливими почуттями» і варто лише спрямувати їх у потрібне мистецьке русло, як ці образи стануть довготривалими.

Найбільш спрямованим та концентрованим таким методом впливу, за допомогою медійних образів, стало агітаційне мистецтво, яке активно використовувалось комуністичними урядами задля досягнення власних цілей. Таке мистецтво «заграє» з образною художньою структурою, проте основною метою агітмистецтва є навчання та спрямоване керівництво до дій. При цьому все це «обгортається» у якусь особливу винахідливість і зворушливість. Однак, основним наміром агітмистецтва є агресивне донесення до мас політичних ідей керівної партії та її ідеології.

Агітмистецтво робить вигляд, що воно є пролетарським, противником буржуазного мистецтва, яке має на меті лише тенденційне декорування, фальшування дійсності і являє собою «парадно-класовий» міраж з метою завоювання довіри мас. Таким чином, за допомогою агітмистецтва відбувається активне формування «соціалістичної людини», при цьому начебто мистецтво рятується від буржуазних та монопольних кайданів і засвідчує свою практичну дієвість і призначення.

Агітмистецтво є прикладом агресивного маніпулювання масами, адже візуальні образи надовго зберігаються у підсвідомості і перебуваючи під активним впливом «ідейних закликів і спонукань», спрямованих на виконання партійних планів, стають більш продуктивними в дієвих. Запровадження тенденційного, ідеологічного мистецтва вкотре підтверджує та пояснює відсутність індивідуальності, оскільки кожна людина соціалістичного суспільства має єдину функцію – робітника, тобто, частини пролетарської маси.

У «Психології соціалізму» Лебон активно підкреслює тезис, що тільки ті народи, де розвинений індивідуалізм, здатні будувати цивілізації, адже

найважливіші внески у науку, філософію і мистецтво здійснили не натовпи і маси, а індивіди, яскраві особистості.

Ханна Арендт у «Витоках тоталітаризму» підкреслює не менш важливий момент – стан самотності, що формується за умов тоталітаризму, оскільки таке суспільство унеможлиблює обмін ідеями, думками, що фактично припиняє соціальний розвиток і прогрес. Х. Арендт привертає увагу, що людина здатна думати лише у діалозі з іншими, спостерігаючи своє відображення в інших. Якщо це зникає, то людина опиняється у вакуумі, де існує лише один «правильний» (диктаторський) варіант істини, єдино можливий варіант колективного існування. Арендт описує маси, як продукт функціонування тоталітарного суспільства, де конкретність, як і самотність, відтворюються лише як причетність людини до класу. І в той же час, зазначає американська дослідниця, у осерді такого суспільства не спільність, а «атомарність», людське роз'єднання.

Продовжуючи думку Лебона, вона визначає людину маси, яка в умовах переходу від класово розділеного суспільства національної держави, де пробіли та тріщини спільного існування залагоджувалися шляхом виклику національних почуттів. Вочевидь, ці маси, безпорадні в умовах свого нового досвіду, спочатку тяжіли до націоналізму, якому вожді мас піддалися з суто демагогічних міркувань, всупереч власним інстинктам та цілям (Arendt, 1951, с. 710).

Ті, так звані, fellow-travelers, що прибували до СРСР у 20 – 30 роки ХХ століття, та деякий час були у захваті від радянського суспільства, поступово змінюють свою думку, принаймні дехто з цих емігрантів та симпатиків. Гасло, «інше – це спокуса», яким користувалися на початку, не змогло згодом перекрити ті «тріщини», зсуви у свідомості цих емігрантів, що було пов'язано з критичним ставленням до практики революційної переробки людства та людської природи. Цим людям, з часом, ставало очевидним не досяжність цієї мети, а для деякого з них ставало очевидним не людяність соціалістичної

ідеєю, яка спершу виявлялась у прагненні світової революції, та нарешті, «остаточно замерзла в російських лісах та степах».

Така зміна інтелектуальної стратегії притаманна, наприклад, американському філософу Річарду Рорті, про що він пише у праці «Троцький та дикі орхідеї», де цікаво змальовує свої дитячі спогади, дитячі упередження, свою зацікавленість ідеями соціалізму. Рорті проводить паралель надзвичайного інтересу та прихильності до вивчення диких орхідей та його прихильності до ідей Троцького. Рорті пише як він намагався ці ідеї примирити як дві сокровенні ідеї пізнання світу. Моральні та філософські «абсолюти» Троцького – загадкові, важкодоступні, відомі лише обраним – були схожими на його улюблені орхідеї. Праця сповнена автобіографічного аналізу впливу різних філософських течій, проте головним висновком щодо спроби примирення Троцького та диких орхідей є примарність наявності моралі у соціалістичних ідей, що, як зазначає Рорті, зумовило розчарування соціалізмом, зацікавленість іншими ідеями, що змінило його світогляд. Тож спроба поєднати дійсність і так звану «справедливість» не була успішною.

Отже, Троцький у відповідь на критику вказував на «справжню сутність» fellow-travelers, підкреслюючи, що в цій подорожі важливим є етап «до певної зупинки», тим самим пояснюючи неприйняття цими емігрантами відчуженості цієї політичної системи від радянського народу. Проте поступово примарності набували і святі (а фактично насадженні) вірування «вітчизняних» мас. Це можна спостерігати у художників, наприклад, у фотографа харківської школи Бориса Михайлова. На початкових етапах в його роботах можна було знайти приклади соцарту, як пародію та насмішки над соціалістичним реалізмом, де «будівники» соціалістичної держави розмальовані різноманітними кольорами. У пізніх робіт образна структура стає більш концентрованою, серйозною та трагічною. Перманентна відсутність особистості, яку фотограф намагався показати у своїх світлинах, де людина перебувала поза роботи, поза виконання «великого боргу», втілення «великої

ідеї», баланс між радянською людиною та ідеологією було все ставало все складніше і складніше витримувати. Червоний радянський колір, що у попередніх роботах відображав радянську реальність замінив зелений, вочевидь, символізуючи саме етап загнивання, «плісняви».

Підбиваючи підсумки розділу, зіставивши викладені приклади із напрацюваннями Лебона треба зазначити таке: все, що стосується візуальних образів є особливо впливовим, бо все швидко розповсюджується серед мас. Обравши правильні точки впливу на несвідоме та створивши образи вождів, спостерігається загальна «зачарованість» соціалістичною ідеєю. Все це було пов'язано з соцреалізмом, агітмистецтвом та з авангардистськими художниками, зрештою, мистецтво опинилось у руках радянської політичної системи. І хоча такий потужний вплив на маси відбувалися у 1922-1991 роках, коли маси були схильні вірити якійсь одній ідеології, можна стверджувати, що поступово відбувався процес «розчаклування тоталітарності». Тож сучасність демонструє відсутність і вплив якоїсь однієї ідеології.

РОЗДІЛ ІІІ.

АВТОРИТАРНІ ІМПЛІКАЦІЇ У СУЧАСНИХ МЕДІА

Якщо розглядати людину як представника держави з тоталітарним тиском, то постає питання: наскільки високим є рівень її індивідуальності, і що робить її існування відмінним від натовпу та мас? Минулий розділ був присвячений дослідженню не демократичних форм державного устрою, де індивід не має змоги постати як щось вагоме і значуще, а навпаки як об'єкт глобального маніпулювання. При цьому ми спирались не лише на Лебона, а й Арендт, її аналіз вільної людини за межами тоталітарної держави.

Отож, згідно з Арендт, виявилось, що навіть після появи формування індивідів, опанування продуктами культури освіченими людьми, зацікавленість у засобах масової інформації нікуди не зникла. Як зазначає Арендт: «Індивідуалізм і витонченість не запобігають, а насправді іноді заохочують саморозчинення у масі, і для цього масові рухи створювали можливості» (Arendt, 1996 с. 690). Таким чином, індивідуалізм не забезпечував імунітетом домінуванні масових установок. Чому людина за власним бажанням розчиняється у масовій культурі? Були запропоновані теорії щодо сучасного нігілізму інтелігенції, «духу ворожого життя» та його заперечення. Арендт щодо цього пропонує таке пояснення: «Соціальна атомізація і крайня індивідуалізація передували масовим рухам, які набагато легше і раніше залучали зовсім неорганізованих людей, типових «не приєднаних», хто з індивідуалістичних міркувань завжди відмовлявся визнавати суспільні зв'язки чи зобов'язання, ніж соціабельні, налаштовані не індивідуалістично члени суспільства» (Arendt, 1996, с. 640).

Щодо небезпеки, яка «нависає» над масами з боку тоталітарного маніпулювання навіть за умов демократії, варто згадати працю М. Хоркхаймером та Т. Адорно «Культурна індустрія», де точкою відліку слугує німецький фашизм та американська культура. Алгоритм вільного вибору

медіа споживачем є зворотнім: вибір існує винятково в межах того, що споживачам вже запропонували, тобто, фактично він є ілюзорний.

Ці дослідники привертають увагу до того, що як німецький фашизм, так і сучасна американська культура має спільні точки дотику: культурна продукція споживання надходить від глобальних культурних корпорацій, які мають у своєму розпорядженні великі бюджети, що уможлиблює їх потужний вплив на вибір мас. Але і в цьому процесі тотального впливу провідним є схематичне окреслення, здійснене Лебоном понад 100 років тому, оскільки виявляється, що ця система впливу фактично не змінюється, просто з'являються нові сценарії в ході технічного прогресу.

У «Діалектики Просвітництва», Т. Адорно та М. Хоркхаймером зазначають, що людина Просвітництва і отримала лише одне основне знання: вона отримала знання щодо свого місця в системі, і це місце не є домінуючим. Просвітництво націлює саме на владу – владу над природою і владу над суспільством. Глобально, людина стає лише елементом у системі економіки, вона не є індивідуальною сутністю чи чимось значущим у соціальній системі. Вони також піднімають це питання з точки зору соціально-культурної антропології, коли «за допомогою певних координат переміщують централістсько-тотальний характер первісних суспільств на західну цивілізацію» (Adorno, Horkheimer, 2002, с. 56). Дослідники акцентують увагу на особливій формі нового суспільства, де тотальні форми пригнічення не є очевидними, вони радше існують як опосередкування безпосередніх людських взаємин.

Мистецтво, за Т. Адорно та М. Хоркхаймером, до ХХ століття не могло бути суто утилітарним, і художник, що створював витвір мистецтва, разом із рамою окреслював і межі існування цього витвору у якомусь особливому світі. Згодом, мистецтво стало комерційним, оскільки віднайшли спосіб розважати людські маси засобами мистецтва. При цьому не йдеться про його критичне осмислення, мова йде про споживання. Тому важливим питанням є

стилістика цих витворів мистецтва. Поняття справжнього стилю у культурній індустрії виявляє себе як естетичний еквівалент поняття влади.

Індивід приєднується до маси. Так, аналіз динаміки продажів товарів чи послуг, або взаємодія із культурним продуктом, потребує розглядати споживачів як представників певних груп споживачів, які певним чином реагують на запропонований їм продукт. У 1970-х роках масове суспільство французький дослідник Гі Дебор позначив як суспільство спектаклю, проте з того часу це суспільство змінилося і має іншу форму. Відбувся рух – від паноптикуму до синоптикуму.

Це поняття детально проаналізовано Мішелем Фуко. Важливим для розгляду проблеми мас є постструктуралістський період його творчості. Адже саме у цей період, де відбуваються реформування філософських досліджень, в центрі уваги проблема суб'єкту. Його філософські підходи зазнали певного впливу з боку Гайдеггера та Гуссерля. Фуко є також важливим у нашому дослідженні, особливо з огляду на те, що певний час він був членом Французької комуністичної партії. Розчарувавшись ідеях комунізму Фуко вийшов з партії через три роки, проте марксизм залишив слід у його поглядах, зокрема, його теорії влади. Влада, згідно з Фуко, так само як і медіа-комунікація у Маклюєна, просочується скрізь – вона у взаєминах лікаря і пацієнта, вчителя і учня. Таким чином, місце індивіда визначається його рангом та позицією у системі класифікації, яку контролює дисциплінарна влада. Дисциплінарна влада прагне повного контролю та відокремлення контрольованих людей від неконтрольованих. Це формує складний «дисциплінарний простір». Згідно з Фуко, дисциплінарний простір можна порівняти з великою таблицею, яка одночасно демонструє техніку влади та процедуру пізнання. В свою чергу, контроль над «масами» відбувається у формі регулюючого контролю, якому Фуко дав назву «біополітики», де інститутами контролю стають сім'я, армія, поліція тощо. Внаслідок виникнення цієї владної системи змінився науковий дискурс щодо життя, з'явилися всебічні та розгалужені технології влади, що охоплюють усі

сфери життя, а також посилилася роль норм, законів, знання та інформації, які стали об'єктами влади.

Хоча влада та опозиція оперують одними й тими самими поняттями, вони стоять на різних позиціях і мають різні цілі, проте обидві сторони прагнуть покращити життя людей, тоді як об'єктом є життя, яке розуміється як фундаментальні потреби індивіда. Типи знань, включаючи знання життя індивіда, з'являються у матрицях влади, у результаті відбувається персоналізація індивіда, що стає об'єктом демонстрації влади. В одній із робіт 1980-х років, предмет дослідження Фуко описує так: «Моя проблема полягає в тому, щоб з'ясувати, як люди керують (собою та іншими) за допомогою виробництва істини (повторю ще раз, під виробництвом істини я маю на увазі не виробництво істинних тверджень, а регулюючий контроль над областями, де практика істинного та помилкового одночасно може бути підпорядкована певним правилам і володіти релевантністю). Коротше кажучи, я хотів би помістити проблему специфіки виробництва справжнього і хибного в центр історичного аналізу та політичних дискусій» (Власова, 2016, с 67.). У «Волі до істини» Фуко писав про те, що намагався реконструювати: освіту та практику себе, метою якої є конституювання себе, створення власного життя.

Повертаючись до поняття «синоптикуму» зазначимо, що це поняття Мішель Фуко запозичив у І. Бентама, у якого синоптикум означав особливий тип нагляду у в'язниці: камери ув'язнених розміщувались по колу, як на арені, а посередині – вежа для наглядача за ув'язненими. Такий устрій Фуко розглядав як певний символ дисциплінарної влади. Фуко запропонував паноптизм як вертикально, ієрархічно побудований тип влади, де ув'язнені завжди є об'єктом інформації, і ніколи – суб'єктом комунікації. Характерною ознакою для паноптизму є так звана лагідна влада, що взаємодіє не з тілом, а з «душею» людини.

Таким чином, синоптикум є повністю протилежною системою, в якій зараз знаходиться суспільство «один спостерігає за небагатьма, при цьому залишаючись невидимим» (Foucault, 1975, с. 301). Синоптикум не потребує

фізичної сцени та фізичної присутності глядачів, адже «споживання» можливе і віддалено. Влада синоптикуму ілюструє новий метод контролю над масами, синоптикум не наказує, а радить, за допомогою демонстрування певних ідеальних зображень, які споживають, сприймають майже автоматично.

Окрім описаного вертикального нагляду, з огляду на технічні можливості сучасності, існує ще і горизонтальний вимір, тобто, простір мережі, або так званий кіберпростір, який змушує дивитися на інших користувачів та досліджувати їх контент, імітуючи поведінку іншого. Ця теорія побудована на концепції «капілярів влади» Мішеля Фуко, а Крістіан Фукс називає це масовим самонаглядом (Fuchs, 2011, с. 138)

Таким чином, через синоптикальну та паноптикальну призму розгляду суспільства та їхнього впливу на людей, можна знову припустити, що така модель контролю над масами людей задовольняє важливу для них потребу – втечу від недосконалості світу (див.: Гуринская, 2014).

Людство настільки прагне втечі від недосконалості світу, що не помічає як ця недосконалість стає основною вимогою культурного продукту, який воно споживає. В таких умовах, виникає питання про те, чи має взагалі людина контроль над медіа, чи цей процес розгортається лише в одному напрямку, який людина майже не контролює?

Як пише Д. Кампера: «Люди ніколи не були володарями образів. Як ніколи не стануть володарями знаків. Засоби влади могутніші за того, хто використовує їх» (Camper, 2010, с 55). Навіть в осерді самих медіа відчувається сильний вплив влади, відбувається демедіатизація, спричинена тим, що виконавши свою мету медіа начеб то «розчиняється».

Водночас повстає і більш глобальне питання, що стосується природи людини, її можливості критичного аналізу щодо впливу на людські маси. Постає питання: якими є медіа сьогодні і які перспективи медіа у майбутньому?

1. Сучасна трансформація соціалістичних ідей

Звернувшись до витоків медіа, здається їхній вплив скоріше за все визначався благою метою – об'єднувати, комунікувати. Основні важливі етапи медіа треба починати з часів ще до формування комерційних корпорацій, які чудово описані у роботі Маршала Маклюєна «Media is a Message». Впродовж сторічч засоби комунікації змінювалась у залежності від розвитку технологій, цивілізаційних змін та положення людини в світі. Основними такими періодами є: усний період комунікації, період писемності, друкованої технології та епоха електрики.

Усне суспільство є акустичним, а людина в ньому – оголений нерв, що знаходиться у стані перманентної реакції на будь-який зовнішній поштовх. Звук є центральним органом чуттєвого сприйняття, відповідно та звукових сигналах будується комунікація та взаємодія зі світом. Такий спосіб комунікації передбачає наявність людського страху, непевності. Щодо цього М. Маклюєном зазначає: «Страх – це нормальний стан будь-якого усного суспільства, оскільки в ньому постійно все впливає на все» (McLuhan, 1964, с. 94). В такому світі відсутня і водночас усюдисуща «легітимність», адже відсутність законів однаково стосується всіх – суспільство нестабільне, простір не структурований.

Фонетична писемність зміщує фокус уваги, де вже не звукові сигнали є головним фактором, хоча суспільство писемного періоду все ж зберігає аудіальні ознаки. Адже створений алфавіт все ще послуговується звуками, проте письмо робить суспільство більш структурованим і водночас відкритим. Контрастним є порівняння акустичного простору, цілісного та ніби завершеного та замкненого у собі, до появи фонетичного алфавіту. Алфавіт розімкнув світ, розбивши його на безліч уніфікованих елементів. Новий світ став світом експансії. Кожен у такій системі є індивідом. Проте наступний період змінює це положення.

Період електрики замінює еру індивіда на еру «глобального села», що дало підстави Маклюєну визначити цей період історії як смисловий «вибух всередину». Знову на передові позиції почуттів виходить страх – простір знову заповнюється різноманітною інформацією, яку можна осягнути, знаходячись в будь-якій точці світу.

Виходить, що навіть з урахуванням таких обмежуючих структур як корпорації, реклама, ЗМІ та їх методи пропаганди, звичні та нейтральні об'єкти: олівець, стіл, кухоль, тобто, різноманітні засоби комунікації та медіа, адже суспільство базувалося на комунікації ще здавна, навіть до появи олівця, столу тощо. Відтак, навіть на перш початкових етапах історії людина була заручником не тільки когось, а ще і чогось. Чи може це треба сприймати не як залежність, а як певну даність, звичну схему взаємодії людини зі світом, і з цією схемою людині треба змиритись, тобто варто змиритись із тим, що людина не є самодостатньою індивідуальністю, що соціальні групи, колективи і маси існують для підтримання стереотипів і алгоритмів соціального – виховання, навчання – робота – пенсія і смерть.

Питання індивідуальності та сценарію життя має без тотального чи будь-якого контролю розглядає Зигмунд Бауман у своїй книзі «Плинна сучасність». Її важливо згадати і зазначити, адже Бауман також перш за все згадує такі форми суспільного устрою як марксистська теорія та аналіз індивідуалізованої сучасності. Ці питання розглядаються Бауманом на противагу фордизму, адже працівник сучасної компанії «Майкрософт» вельми пластичний, його чекають різноманітні варіації майбутнього, які він може і не усвідомлювати, натомість робітники періоду масового виробництва в компанії «Форд» або «Рено», були впевнені, що вони будуть пов'язані з цим місцем роботи до кінця життя. В чому полягає суть питання Баумана? У переході від «важкого» капіталізму до «легкого», за Бауманом, спадає цінність нагляду «зверху», світ чіткого ділиться на позитивні і негативні явища. Бауман зазначає: «Світ стає величезним набором можливостей:

контейнером, до країв заповненим безліччю ще не виявлених або вже втрачених можливостей...Саме ця нескінченність можливостей заповнила місце, що спорожніло внаслідок зникнення вищої інстанції» (Bauman, 2000, с. 110). Якщо описувати фордизм, то основні його характеристики були виражені самосвідомістю тогочасного суспільства у його «важкій», «громіздкій» або «нерухомій» і «укоріненій», «твердій» фазі. Таким чином, наступний етап так чи інакше являє собою певне вивільнення із цупких рукавиць фордизму та певної підконтрольності, реальність стає більш гнучкою завдяки більшій варіації вибору.

Згадуючи відомий роман Джорджа Оруела можна сказати – у суспільства більше немає контролю з боку Великого Брата, але його відсутність знімає і певну турботу у вигляді заздалегідь вирішених питань та побудови якогось єдиного спільного сценарію життя для всіх індивідів. Людина, яка увінчана правом на «індивідуальний шлях», знаходитиметься у постійному страху, тривожності, і водночас вона збуджена перед власними досягненнями. Тут знову можна повернутися до характеристики періоду електрики здійсненого Маклюєном, де тривожність та страх виникають або через відсутність інформації, або через її надмірність та, на додачу, права вирішувати та обирати, яке, за Бауманом, цілком можливе у «плинній сучасності». Він змальовує сценарій та ілюстрацію рух від соціалістичної моделі людини до капіталістичної, і це відбувається у більш «легкій» формі.

Раніше всі робили вигляд, що щось знають краще і завдяки цьому мають контроль, проте це не означає, що в капіталістичній системі люди начеб то зізнаються у власному незнанні. Просто у них немає можливості залишатися у правлячому стані надовго, де якийсь один правлячий індивід має афект на маси. Скоріше ця авторитетність стає багатозначною та надлишковою. Щось подібне до схеми «всі правлять всіма». Це відповідає раніше описаному «акустичному суспільству», де, як зазначалось вище, «все

діє на все», що знову ж таки переплітається із ранніми, первісними формами існування людства.

Якщо припустити, що зникає рання форма контролю над масами, але чи можна вважати, що постають індивіди, індивідуальні форми існування? Бауман розкриває те, що масовість, яка керується одним вождем, нагадує розкол шкарлупи, де під цією шкарлупою, замість безлічі індивідів, знову проглядається суспільство позбавлене індивідуальності. Це суспільство ілюзорно робить вибір за «власним бажанням», проте варіації такого вибору проглядаються заздалегідь. Бауман зазначає: «У споживчому суспільстві загальна споживча залежність – універсальна залежність від купівлі – це обов'язкова умова індивідуальної свободи...Всі унікальні, всі індивідуальні, всі обирають X (X-рекламована марка кондиціонера для волосся). Масово вироблені засоби – інструмент індивідуального різноманіття» (Bauman, 2000, с. 70).

Бауман також згадує вплив ЗМІ, де все залежить від типу масової інформації, але зазвичай її підхід є певною мірою холодним, особливо у порівнянні з агітмистецтвом радянських часів. Споживачі володіють певним вибором програм телебачення чи мають право цілковито ігнорувати телебачення. Проте вони наслідують відтворене на екрані життя, і це можна охарактеризувати як «лагідний вплив», тим не менш він присутній. Відбувається повне заміщення реальності, в якій існує людина, адже реальність на екрані є абсолютно ірреальною, тим самим підмінюючи сприйняття реального світу. Після демонстрації певного типу життя, людина самостійно мотивована придбати певний набір товарів, що колись з'явилися у персонажів екранного «життя», демонструючи свою залежність від ірреального життя екрану. Товарне виробництво в цілому сьогодні замінює «світ справжніх об'єктів» «одноразовими товарами, розробленими для негайного старіння» (Bauman 2000, с. 94).

Таким чином ми бачимо, що медіа не належить людині, постає також проблема індивідів, труднощі пов'язані з розумінням положення людини у світі. Тож останнє питання, яке продовжує нас цікавити, це питання щодо людської природи. І це питання варто розкрити звернувшись до відомих дебатів Мішеля Фуко та Наома Чомскі.

Винаходи, творчість та створення будь чого потребують активності індивідів. Розглядаючи роль людських мас у соціалістичному суспільстві Х. Арендт зазначала, що при тоталітаризмі справжні винаходи та творчість майже повністю відсутні, адже обмін думками заборонений, кожна людина контролюється з боку тоталітарної системи.

М. Фуко аналізуючи минуле та заглядаючи у майбутнє описує соціальну структуру сьогодення. Він зазначає, що насправді звичне поняття креативності все ще не доступне людині повною мірою, незважаючи на вивільнення та відсутність тоталітарної системи. За Мішелем Фуко, якщо поглянути на людину під кутом зору антропології, то варто підкреслити, що людина здатна відтворювати вже існуючу інформацію, спираючись на існуючі інформаційні мережі, а також на ті знання, які виконують функцію маніпуляції. Життя виконує функцію епістемологічного індикатору. Фуко описує природу людини як «список того, що купують вчені і нічого більше», маючи на увазі обмеженість таких наук як біологія, фізіологія, неврологія у сфері опису та аналізу людської природи на належному рівні.

Таким чином, у загальній історії, за Фуко, винаходи часто супроводжуються авторством конкретного індивіда, а колективні здобутки долучається до загального спадку певного народу, «традиції». Проте, таким чином постає теза, що таке глобальне поняття як «розуміння» не належить нікому і циркулюють між суб'єктами, розмиваючи окреслені межі масовості, індивідуальності та контролю. І навіть ведучи мову про науку, створену задля дослідження людини, саме поняття природи людини викликає дискусію. Для Фуко наука – це епістемологічне поле як сукупність несвідомих правил, яким

підкоряється вся сукупність знань; всі індивіди міркують у рамках існуючої мережі, яка створюється завдяки «наявним звичкам», що ми звикли називати «культурою». Наука це також шаблони, мережа різноманітних знань. Відповідаючи на цю констатацію Фуко, американський вчений Чомські стверджує, щоб без маніпуляцій існуючими даними, навіть у малій її кількості, науковці не могли б досягти значним проривам, які ми постійно спостерігаємо. Так само важливим для нього є здатність дитини зробити стрибок від знання окремих слів до знання мови. Загалом у дослідженні людини та її природи Фуко привертає увагу до так званих «практик себе», метою яких є конструювання самого себе, власного існування. Важливим є узагальнення Фуко, де він підкреслює значення для майбутніх соціальних досліджень і суспільної боротьби в цілому. Про це, до речі, він пише так: «На мою думку, варто розпочати з початку. Слід відновити аналіз, і не просто аналіз так званого «капіталістичного» суспільства, а аналіз могутньої соціально-державної системи, яку ми виявляємо у соціалістичних та капіталістичних країнах. Ось таку критику належить здійснити. Зрозуміло, завдання є грандіозним. Роботу треба розпочинати зараз, зберігаючи оптимізм» (Foucault, 1978).

ВИСНОВКИ

У своєму дослідженні ми зосередили увагу на феномені масовості, зокрема, проаналізували таке масове явище як соціалізм, особливо чому люди були готові добровільно відійти від статусу індивіду та стати частиною загального світу. Тож здійснений аналіз проблематики дозволив зробити певні висновки:

- Розглянуто умови, коли людина позбавлена вільного вибору, причому це зумовлено вимогами держави.
- Показано, що втручання держави у вільний вибір, наприклад, радянського державного апарату, методично перетворювало індивід у масу, якої легко маніпулювати.
- Розглянуто соціологічне і антропологічне значення демократичного суспільства, де свобода нібито не обмежена, тим не менш ми показали, що це не відповідає дійсному стану речей, оскільки і за умов демократії існує проблема а чим дійсно самостійно, автономно і незалежно володіє людина, які цінності і блага є дійсно її власністю.
- З'ясовано, що і демократична система не знімає можливості масового існування, оскільки виникають такі явища як суспільство масового споживання, масова культура, що продукується на індустріальних основах, що змінює як естетичні, так і антропологічні фактори людського існування.
- Показано, яким чином за умов радянського тоталітаризму функціонувало агітаційне мистецтво як потужний чинник формування соціалістичної людини, відданої гаслам комуністичної ідеології, що унеможливило функціонування медіа на індивідуалістичних засадах, а це спонукало до трансформації людської свідомості у бік колективних форм світосприйняття.
- З'ясовано, що думки Гюстава Лебона стосовно того, що натовп завжди перемагає прояви індивідуальності має особливе методологічне значення, особливо, коли ми аналізуємо різні прояви масових рухів і об'єднань. Ця теза

виявляє свою силу, наприклад, коли ми досліджуємо різноманітні форми масових явищ – від простих угруповань, яких об'єднує страх і відчай, до складних форм масового культурного і соціального об'єднання, де ступінь контролю зростає, або зменшується в залежності від обставин такого єднання.

- Проаналізовані різноманітні явища описані Мішелем Фуко, особливо так звані «маси без індивідів». Для розуміння цих явищ можливе застосовувати механізми жорсткого вертикального нагляду – щось на кшталт паноптикуму, що згодом переходить до синоптикуму, де вже не один наглядач спостерігає за багатьма, а кожен може виконувати цей нагляд з будь-якої точки. Тим не менш, це все залишається наглядом, адже в ході цього споглядання маси так чи інакше самотійно намагаються наслідувати зображену реальність, стаючи поступливими та слухняними, виконуючи начебто за власним бажанням все, що від них потребує масова культура.
- Зазначені деякі концептуальні здобутки Т. Адорно і М. Хоркхаймера, особливо їхній аналіз ролі мистецтва і культури у сучасному буржуазному світі, де мистецтво більшою мірою диктується глобальними корпораціями, які формують смак і напрям культурної діяльності. Показано, що цей аналіз у багатьох аспектах збігається з ідеями Лебона, а також з думками Маршала Маклюєна.
- Розкрита роль ідей Лебона для сучасної філософії, соціології і психології, його значення для кращого розуміння механізмів формування масової, зокрема, «соціалістичної» людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арендт, Х. (2009). *Люди за темних часів*. Дух і Літера.
- Левченко, Я. (2017). *Авангардизм и коммунизм: что их сблизило и разобщило?*
<https://rosuchebnik.ru/material/avangardizm-i-kommunizm-что-ikh-sblizilo-i-razobshilo/>
- Франк, С. Л. (2004). *Достоевский и кризис гуманизма*
<http://www.vehi.net/frank/dost1.html>
- Adorno, T., Horkheimer, M. (1947). *The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception*. (edit.), Gunzelin Schmid Noerr ; (transl.), Edmund Jephcott.
- Alter, I. (2014) *Kautsky's theory of proletarian revolution* .
<https://libcom.org/article/kautskys-theory-proletarian-revolution-isaak-alter>.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*, Polity Press.
- Bon, G. L (2020). *The psychology of socialism*. Alpha Edition. (Оригінал опубліковано 1898 р.)
- Bon, G. L. (2012) *Crowd: A Study of the Popular Mind*. Dover Publications, Incorporated.
- Bon, G. L. Encyclopedia.com. Encyclopedia.com | Free Online Encyclopedia
- Camper, D. (2010) *Body. Violence. Pain*, (перекл.), В. Савчук
- Cohen, G. A. (1980). *Karl Marx's Theory of History: A Defense*. Princeton: Princeton University Press, Politics & Society
- Foucault, M. (1975) *Discipline and punishment: The Birth of the Prison*, (transl.), Alan Sheridan.
- Foucault, M. (1978). *Governmentality and the right to life* [Lecture]. Retrieved from
<http://foucault.info/doc/documents/foucault.governmentality.en/>
- Foucault, M. (1980). *The Will to Truth*. (transl.) Alan Sheridan.
- Foucault, M. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon, Leo Marshal, John Mepham and Kate Sober, New York: Pantheon, 1980.
- Groys, B. (1988). *Gesamtkunstwerk Stalin*. Hanser, Carl, Princeton University Press.

- Hannah, A. (1994). *Essays in understanding: Formation, Esile, and Totalitarianism / Arendt Hannah; (edit.), Jerome Kohn, New York: Schocken Books.*
- McLuhan, M. (1964). *The Medium is the MESSAGE*, Routledge.
- O'Hagan, S. (2022). Photographer Boris Mikhailov's Ukrainian Diary: 'He is a kind of proto-punk'. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/aug/28/boris-mikhailov-photography-ukrainian-diary-exhibition-book-blaue-horse-now-days>
- Olsen, K. (2017). *Labor and Labor Power*. In David M. Brennan, David Kristjanson-Gural, Catherine P. Mulder and Erik K. Olsen (Ed.), *Routledge Handbook of Marxian Economics*, Routledge.
- Rorty, R. (1999). *Trotsky and the wild orchids*. Philosophy and Social Hope, Penguin Books, Rorty-Wild Orchids.
- The Chomsky-Foucault Debate On Human Nature*. New York: The New Press, 2006, <https://youtu.be/3wfNI2L0Gf8>
- Vlasova, O. A. (2016). Postmodern historiography of psychiatry: M. Foucault, R. Castel, M. Gauchet, and G. Swain, *Journal of Economic Studies*, cc. 67-70